

AZ 1904-ES ENTENTE CORDIALE, A GYARMATÜGYI KIEGYEZÉS

2004. év diplomáciatörténeti évfordulós eseményeiből kiemelkedett Franciaország és Nagy-Britannia megemlékezése az entente cordiale, a „szívvelyes egyetértés”, közkeletű nevén az angol–francia antant aláírásának századik évfordulójáról. Az ünnepségek lényegében az egész évet átfogták, már márciusban elkezdődtek a rendezvények, előadásorozatok, koncertek, és diákok százai utazhattak entente cordiale ösztöndíjjal a másik országba az összetartozás érzését erősítendő. Az események színhelyei változatosak voltak, Skócia saját honlapot is működtetett az ot-tani évfordulós eseményekről, ám Kanadától Dél-Koreáig számos külföldi ország is színhelyül szolgált. Szarajevóban például a francia és a brit nagykövetség együtt bérelte ki egy villamos oldalát, amely a két ország zászlaja mellett a szerződés évfordulójára emlékező felirattal az oldalán közlekedett a városban fél éven át. Április elején II. Erzsébet angol királynő negyedik hivatalos párizsi látogatása nem csupán sorszá-mával rekorder – hiszen még egyetlen elődje sem fordult meg hivatalo-san ilyen sokszor a Szajna partján –, hanem a lelkes fogadtatás miatt is. Száz évvel korábban a párizsi tömeg VII. Edward látogatásakor, alig egy évvel a dél-afrikai háború lezárulása után a búrokat éljenezte, és Krüger apó nevét kiabálta, amerre csak a királyi hintó elhaladt. A franciául jól és szívesen beszélő II. Erzsébetet azonban a franciák kitüntető szeretettel fogadták. A centenárium alkalmából a két országban érméket, illetve bélyegeket bocsájtottak ki, sőt, a július 14-ei párizsi díszszemle rendhagyó módon brit vadászrepülők és katonai egységek részvételével zajlott. A sajtó a királynő, Blair és Chirac ünnepi beszédei kapcsán a mának szóló üzenetekre figyelt, elsősorban az európai, vagy a transzatlanti elkötelezettség megnyilvánulásaira. Verbálisan felértékelődött tehát a két világháborús győzelemhez vezető múlt, és talán ez az oka annak, hogy a széles közvéleményben tovább erősödött az a sztereotí-pia, amely a két ország szövetségi kapcsolatait 1904-től eredezteti. Ebben szerepet játszott az is, hogy a történész szakma lerágott csontként kezeli a kérdést, mivel a vonatkozó dokumentumokat már mind publikálták, monografikusan feldolgozták. Jellemző, hogy a *History Today* folyóirat is szeptemberi számában hozta az áprilisi évfordulóval kapcsolatos cikkét.¹ Maga II. Erzsébet is történelmi fordulópontról beszélt a két ország kapcsolatában 1904 kapcsán. Az egyetemes történelmi kéziköny-

---

¹ Peddey, P.: The Anglo–French Entente, 1904, *History Today*, issue 49., September, 2004, 24–24. old.

vek ugyancsak az 1904-ben indult évtizedes folyamat végeredményét foglalják össze legtöbbször szócikkeikben, tápot adva így a félreértésre. Mindez indokolja a kérdés újbóli körüljárását; hogyan és miről is sikerült a két országnak 1903 és 1904 folyamán megállapodnia.

Azt II. Erzsébet beszédírói azt sem felejtették el kihangsúlyozni, hogy az angolok és a franciák már a napóleoni háborúk lezárulása óta nem harcoltak egymás ellen. Előtte viszont még a szokásos angol tartózkodással fogalmazva sem volt felhőtlen a viszonyuk, Hastingstól Waterlooig, a Quebec-i Ábrahám-magaslatoktól Abukirig szinte mindig és mindenhol szembe kerültek egymással. A kiváló skót hadvezér és diplomata, az 1710-es években Anglia párizsi nagykövete, Earl of Stair a két nemzetet „természetes és szükségképpen ellenségekként” írta le. S valóban, csak az 1688 és 1815 közötti korszakban annyi volt az összeütközés a két ország között, hogy némely történészek második százéves háborúról beszélnek.² Az évszázados antagonizmus a tudatban is rögzült, Nelson admirálisnak, a trafalgári győzőnek a „vére forrt” a francia név hallatára, lord Raglan, a krími háború angol parancsnoka pedig az ellenséget következetesen franciáknak titulálta, holott az oroszok ellen hadakozott Oroszország területén, és a franciák ekkor történetesen az angolok bajtársai voltak. A franciák sem mentek a szomszédba, ha a csatornán túli szomszédaikat vitriolos jelzőkkel akarták illetni, és ahogy korábban a skótok, úgy a 19. században az írek számíthattak angolelles mozgalmaikban hol aktív, hol passzív támogatásukra.³

Már Talleyrand londoni követségének idején, az 1830-as évek első felében ismert fogalom volt az entente cordiale, mint a két ország együttműködésének formája, és gyakran magát a kifejezést is a sokat próbált francia államférfi nyelvi újításának tartják. Ez máig nem bizonyított, az viszont tény, hogy hivatalosan az angol külügyminiszter, lord Palmerston használta a fogalmat először 1844-ben. Palmerston felfogásában azonban ez semmi mást nem jelentett, mint azt, hogy a franciák ne avatkozzanak bele az angolok érdek vezérelte külpolitikájába.⁴ A szívélyes egyetértés hullámzó voltára jellemző, hogy abba belefért több, háborúval is fenyegető válság, de az is, hogy mikor az angoloknak Indiában a szipoj-felkelés miatt meggyűlt a bajuk, a franciák ajánlkoztak, hogy maguk is csapatokat küldenének annak leverésére. Az angolok ezt büszkeségből visszautasították ugyan, ám hogy időt nyerjenek, csapataikat a csatornától francia vonatokkal szállították Marseille-be, és ott hajózták csak be őket Kelet felé. A korai entente cordiale legnagyobb pró-

² Valójában a „második százéves háborút” általában az augsburgi liga háborújától (1689–1697) a hétéves háborúig (1756–1763) szokás számítani, megkülönböztetendő a francia forradalmi és a napóleoni háborúktól. Lásd: Crouset, F.: The second hundred years war: some reflections, *French History* (Oxford UP), Vol. 10., Issue 4., December, 1996, 432–450. old.

³ Hyam, R.: *Britain's Imperial Century 1815–1914*, 1975, London, 218–220. old.

⁴ Ridley, J.: *Lord Palmerston*, 1970, London, 216. old.

bája a francia–porosz háború volt, és ebben a franciák magukra maradtak. Ezek után maga a kifejezés is kikopott a gyakorlatból.

A meggyengült Franciaország nemzeti nagyságát a gyarmatosítás révén próbálta meg újjáteremteni, és ebben elkerülhetetlenül szembe került az angolokkal. Az évtizedes súrlódásokból a fashodai-konfliktus néven ismert válság kerekedett ki 1898-ban, mikor a Fehér-Nílus partján a francia Marchand százados és az angol Kitchener tábornok csapatai néztek farkasszemet egymással. London és Párizs egyaránt háborúra készült, ám a franciák nyakukban a Dreyfus ügygel, hátukban pedig a megelőző háborúra bármikor kész németekkel nem vállalták a kockázatot, és visszavonulót fújtak. A következő évben sikerült a két félnek elfogadható kompromisszumot kötnie, és ez már előrevetítette egy későbbi, átfogóbb megegyezés lehetőségét.

Az angol–francia viszonyban 1882 után Egyiptom számított a legnagyobb botránykőnek. Napóleon 1798–1798. évi egyiptomi hadjárata, majd az általa hátrahagyott csapatok rendhagyó hazaszállítása után az ideiglenes brit megszállás ellenére is erős maradt a francia befolyás itt, és ezt csak erősítette Mohamed Alinak és utódainak a franciákra támaszkodó politikája. A Szezei-csatorna is francia pénzből és irányítással épült, az angolok még ahhoz sem járultak hozzá, hogy a csatorna részvényeit Londonban is lehessen jegyezni.⁵ A fordulópontot 1875 novembere jelentette, amikor Iszmail khedive 176 000 Szezei-csatorna részvényt adott el a brit kormánynak. London ezzel egy csapásra átvette a csatorna felett az irányítást. A rákövetkező évben a sikertelen etióp hadjárat és a Nílus áradásának elmaradása következtében fizetéseképtelenné vált Egyiptom pénzügyei fölött angol–francia pénzügyi gyámság jött létre, amely 1878-tól egyben kettős politikai gyámságot is jelentett. Azonban a franciák sehogyan sem akartak belenyugodni abba, hogy egykor oly erős befolyásuk az egyiptomi ügyekre az angol megszállással egy csapásra semmivé foszlott. Nem véletlen, hogy angol részről az Egyiptomról szóló megállapodás legnagyobb sürgetője az a lord Cromer volt, aki főkonzulként gyakorlatilag teljhatalommal irányította a formálisan még mindig a Porta fennhatósága alá tartozó Egyiptomot. Az ideiglenesség feloldása csak a franciákkal történő megegyezés révén lett volna lehetséges.

Sokan szokták az entente cordiale megszületését VII. Edward angol király 1903. évi párizsi látogatásával összefüggésbe hozni. A király kétségkívül sokat tett a viszony rendezéséért, bár a rossznyelvek szerint ezt legintenzívebben az éjszakai mulatóhelyeken tette. Lord Cromer viszont már őelőtte gyakori vendég volt a francia fővárosban, és a királyi vizit után szinte már ki sem mozdult onnan. 1903 augusztusától intenzív tárgyalások kezdődtek, francia részről a külügyminiszter, Delcassé és a londoni francia nagykövet, Paul Cambon, angol részről Lansdowne külügyminiszter és a már említett Cromer vezetésével. A tárgyalások a

⁵ Annak ellenére, hogy 1834-től rendszeres gőzhajójáratot tartottak fenn Szezeből Indiába.

téli hónapokban majdnem zátonyra futottak, mert a franciák váltig ragaszkodtak ahhoz, hogy a briteknek ki kell üríteniük Egyiptomot. 1904 márciusa azonban meghozta az áttörést Egyiptom vonatkozásában, az összes többi függőben lévő ügy megoldása azután már gyerekjátéknak bizonyult. Lord Cromer, hogy megkönnyítse a franciák dolgát saját közvéleményükkel szemben, még a tárgyalások ideje alatt utasítást adott Fashoda átkeresztelésére Kodokra, így Afrika térképének tanulmányozása már a legbüszkébb gallokat sem irritálhatta többé.

Magát az entente cordiale szerződést 1904. április 8-án írta alá Londonban lord Lansdowne és Paul Cambon. A megállapodás kilenc cikkelyt tartalmazott, amelyekhez a kor diplomáciai gyakorlatának megfelelően további öt cikkelyt tartalmazó titkos záradékot csatoltak.⁶ A nyilvánosságnak szánt cikkelyekben a franciák végleg lemondtak Egyiptomról, cserében az angolok elismerték Franciaország jogát Marokkóban arra, hogy

„ebben az országban a rendre felügyeljen, és hogy a szükséges közigazgatási, gazdasági, pénzügyi és katonai reformokban segítségére legyen.”

A franciák garanciát kaptak arra, hogy kereskedelmi és egyéb szerzett jogaik Egyiptomban nem csorbulnak, valamint az angol ellenőrzés alatt álló Szezi–csatornát szabadon használhatják. A felek ígéretet tettek egymásnak a szabad kereskedelem elvének betartására mind Egyiptomban, mind Marokkóban. Külön cikkelyt szenteltek a gibraltári szorossal szemben fekvő marokkói partszakasz ügyének, Spanyolország ot-tani jogainak tiszteletben tartását ígérve, ám az angol érdektől vezérelve az erődítést az adott partszakaszon nemkívánatosnak nyilvánították. A titkos megállapodásban a felek azt rögzítették, hogy előre és kölcsönösen elismerik az angolok egyiptomi, a franciák marokkói lépéseit, még akkor is, ha ezek a lépések a fennálló helyzet megváltoztatását vonják maguk után. Ez bianco csekk volt a nyílt gyarmati bekebelezéshez. Biztosították továbbá egymást arról, hogy a szerződés feltételeit még akkor is életbe léptetik, ha Spanyolország vonakodna elfogadni azokat.

Az entente cordiale megállapodás szövege se többet, se kevesebbet nem tartalmaz. Nincsen szó benne szövetségről a két szerződő fél között még közvetett módon sem. Az a széles körben elterjedt nézet sem állja meg a helyét, hogy a megállapodás németellenes éllel született volna. Csupán a későbbiekben, az első marokkói válság kiprovokálásával szabtak ilyen irányt a fejleményeknek – Berlinben.

Az entente cordiale tehát mindössze az érdekszférák elhatárolásáról szólt. A szűkebb értelemben vett egyiptomi–marokkói megállapodást egy sor egyéb ügyben történt megállapodás egészítette ki. Már 1904. március 15-én sikerült a feleknek megállapodniuk abban, hogy az 1713-

⁶ Diószegi I. szerk.: *Egyetemes történeti szöveggyűjtemény 1789–1914*, 2001, Budapest, 552–555. old. A forrásközlésből a titkos záradék V. cikkelye hiányzik.

as utrechti békében a franciáknak Új-Fundlandon biztosított halászati és kikötési jogokat visszavonják, cserében az angolok Nyugat-Afrikában a Los Islands (Iles de Los) szigetcsoporthoz (amely öt kisebb szigetet, Tamara, Factory, Crawford, White vagy Ruma és Coral jelentett) adták át. A királyi haditengerészet váltig ragaszkodott az 1818-ban megszerzett és 1882-ben a franciákkal szemben szerződésben is biztosított gyér lakosságú szigetcsoporthoz, mert kiváló természetes kikötővel rendelkezett. Factory szigete azonban csupán három mérföldre feküdt Conakrytól, Francia Guinea újdonsült fővárosától, bőven belül a hajóágyúk lőtávolságán, így a franciák nem engedtek a követelésükből.⁷ A Niger völgyében is adtak át területeket az angolok a franciáknak, akik először az egész Sokoto-i szultanátus területét meg kívánták szerezni, hogy két szudáni gyarmatuk, Niger és Csád között ne csupán a Szahara homokján keresztül teremthessenek összeköttetést. A tárgyalások folyamán a franciák visszakoztak, és már csak egy 10 kilométeres sávot akartak Nigéria északi részéből, amivel szemben az angolok mindössze egy kilométert ajánlottak, végül kiegyeztek öt kilométerben. A franciák a Niger folyó völgyében is szerették volna megkapni azokat a területeket, amelyekről 1898-ban lecsúsztak. Itt az angolok a folyamon való szabad átkelés jogát biztosították, és a Csád tónál kínáltak kompenzációként területeket. Végül ezt sikerült kiváltani a Gambia folyó partján fekvő Yarbattenda kikötőjével, így a folyón a továbbiakban a francia tengerjáró hajók is saját kikötőben tudtak rakodni.

További megállapodások születtek Sziám, a mai Thaiföld érdekszférákra osztásáról. A francia és az angol befolyási övezetet a Menam (Csaophraja) folyó választotta el a továbbiakban egymástól. Az Új-Hebridák ügyében történt megállapodásban pedig szabályozták a katolikus és protestáns térítés területeit, utat nyitva ezáltal a későbbi kondomínium, a közös gyarmati igazgatás kiépítéséhez. Itt inkább az angolok engedtek, mivel 1903-ban még egyedülként kívántak a szigetek birtokába jutni, ám a dolog fajsúlya nem haladta meg a „megfelelő kompenzáció” szintjét, az afrikai területekkel egy kalapban kompenzációs alapot képzett.⁸ A kondomínium két évvel később, 1906-ban jött létre.

Az entente cordiale rendhagyó aktus volt a diplomácia történetében, sőt sajtóságos „diplomáciai forradalmat” is emlegettek vele kapcsolatosan, hiszen jószérivel először fordult elő, hogy két hatalom előre rendezte egymással a jövőben konfliktussal fenyegető ügyeit. Célja és értelme, tehát nem szövetség kötése volt, hanem az ellenségeskedés kioltása.⁹ A kizárólag a gyarmati ügyekben született 1904-es megállapodást érdekes módon még a brit radikálisok is támogatták, és annak ellenére tettek

⁷ Guillen, P.: *The Entente of 1904 as a Colonial Settlement*. In: Gifford, P. – Louis, W. M. R. szerk.: *France and Britain in Africa. Imperial Rivalry and Colonial Rule*, 1971, New Haven, 363. old.

⁸ Gifford, P. – Louis, W. M. R.: I. m., 363. old.

⁹ Bourne, K.: *The Foreign Policy of Victorian England 1830–1902*, 1970, Oxford, 182. old.

meg mindent tető alá hozásáért, hogy elleneztek mindenféle gyarmati politikát, ám még ennél is jobban félték attól, hogy az Egyesült Királyság Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia mellett kötelezi el magát. A brit radikálisok vezére, Randal Cremer már a Fashoda-konfliktus idején is a megegyezés hangos szószólója volt, és így nem csoda, hogy az entente cordiale aláírásakor sokan a tory táborból a konzervatív–unionista Balfour kabinet szemére vetették, hogy az a radikálisok külpolitikai vonalát tette magáévá.¹⁰

Az entente cordiale megkötése azonban egyáltalán nem vetett véget a két ország közötti kölcsönös bizalmatlanságnak, a frankofóbia és az anglofóbia tovább élt, nyomai még egy évszázaddal később is könnyen kimutathatóak. Az 1904-es megállapodás ugyanakkor megnyitotta az utat a további tárgyalások előtt, amelyeknek betetőzése az első világháború kezdetén megkötött és immár valódi szövetségi szerződés volt. Az a tény, hogy 1905-től e katonai tárgyalások sokáig titokban zajlottak (még a londoni kabinet többsége is csak évekkel később értesült a katonai és flottaügyi egyeztetésekről, a parlament tagjai pedig csak 1914-ben szerezhettek erről tudomást), bizonyos mértékig magyarázzák azt is, miért ringathatta magát illúziókban a császári Németország a brit kötelezettségvállalással kapcsolatban nem csupán a két marokkói válságot, hanem magát az első világháborút megelőzően is.¹¹

Amennyiben tehát az entente cordiale megállapodás szigorúan vett tartalma alapján szövetségnek nem is fogható fel, nem érdektelen kérdés, hogy az ettől a megállapodástól induló angol–francia együttműködés, majd 1914-től ténylegesen fennálló szövetség meddig is létezett. A vélemények ezzel kapcsolatosan is rendkívül különbözőek, és az 1920-as évektől a briteknek az EGK-ba történő felvételét megghiúsító 1963-as De Gaulle-i vétőig bezáróan szóródnak. Minket, magyarokat legközvetlenebbül 1920-ban érintett a megállapodás, hiszen a trianoni békeszerződés IV. részének I–II., illetve III. fejezeteinek 80–96. cikkelyei, amelyek Marokkóra, Egyiptomra és Sziámra vonatkoznak, mindenképp az 1904-es entente cordiale megállapodásból következtek, igaz az említett pontok horderejéről sokat elárul az a tény, hogy a legtöbb dokumentumgyűjtemény ki is hagyja őket.¹²

(2007)

¹⁰ Morris, A. J. A.: *Radicalism Against War, 1906–1914. The Advocacy of Peace and Retrenchment*, 1972, London, 10. old.

¹¹ Lásd: Williamson, S. R.: *The politics of grand strategy: Britain and France prepare for war, 1904–1914*, 1969, Cambridge, 409. old., ill. Fischer, F.: *Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911 bis 1914*, 1983, Düsseldorf, 805. old.

¹² A trianoni békeszerződés In: Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*, 1983, Budapest, 94–146. old. Teljes szöveg: Magyar Törvénytar. 1921. évi törvények (1921: XXXIII. tv.).

Felhasznált és ajánlott művek jegyzéke

- BOURNE, Kenneth
1970 *The Foreign Policy of Victorian England 1830–1902*, Oxford, Clarendon Press.
- CAPET, Antoine
2006 *Britain, France and the Entente Cordiale since 1904*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- CROUSET, F.
1996 The second hundred years war: some reflections, in: *French History* (Oxford University Press), Vol. 10., Issue 4., December, 432–450. old.
- DIÓSZEGI István szerk.
2001 *Egyetemes történelmi szöveggyűjtemény 1789–1914*, Budapest.
- DUNLOP, Ian
2004 *Edward VII and the Entente Cordiale*, London, Constable and Robinson.
- FISCHER, F.
1983 *Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911 bis 1914*, Düsseldorf.
- GIFFORD, Prosser – LOUIS, William M. R. (ed.)
1971 *France and Britain in Africa. Imperial Rivalry and Colonial Rule*, New Haven, Yale University Press.
- GUILLEN, P.
1971 The Entente of 1904 as a Colonial Settlement. in: Gifford, P. – Louis, W. M. R. (ed.): *France and Britain in Africa. Imperial Rivalry and Colonial Rule*, New Haven.
- HYAM, R.
1975 *Britain's Imperial Century 1815–1914*, London.
- HALMOSY Dénes
1983 *Nemzetközi szerződések 1918–1945*, Budapest.
- LANESSAN, Jean Marie Antoine de
1916 *Histoire de l'Entente Cordiale Franco-Anglaise: Les Relations de la France, et de l'Angleterre depuis le XVI Siecle jusqu'a Nos Jours*, Paris, F. Alcan.
- MORRIS, A. J. A.
1972 *Radicalism Against War, 1906–1914. The Advocacy of Peace and Retrenchment*, London.
- N. N.
1904 Agreements between Great Britain and France of April 8, 1904. Presented to both Houses of Parliament by Command of His Majesty. April 1904. London: Printed For His Majesty's Stationery Office, by Harrison and Sons, St. Martin's Lane, Printers in Ordinary To His Majesty.
- PEDDEY, P.
2004 The Anglo–French Entente, 1904, *History Today*, issue 49, September, 24–24. old.
- RIDLEY, J.
1970 *Lord Palmerston*, London.
- WILLIAMSON, S. R.
1969 *The politics of grand strategy: Britain and France prepare for war, 1904–1914*, Cambridge.